VIKIPEEDIA

Ladiini keel

Mitte segi ajada ladiino ja ladina keelega.

Retoromaani keelte kaart, oranžiga on tähistatud ladiini keel

Ladiini keel (ladiini *Ladin*, itaalia *Ladino*, saksa *Ladinisch*) on romaani keel, mis koos friuuli ja romanši keelega kuulub retoromaani keelte hulka. Ladiini keelt kõnelevad põhiliselt ladiinid, keele kõnelejaid oli 2006–2011 üle 41 000.

Keele kõnelejad elavad peamiselt Kirde-Itaalias Trentino-Alto Adige maakonnas Lõuna-Tirooli ehk Bolzano – Alto Adige, Trentino ja Belluno provintsides. Lõuna-Tiroolis moodustasid nad 2014. aastal elanikkonnast 4,1%, Trentinos 3,5% ja Bellunos on osakaal teadmata. Vähemuskeeleks on ladiini keel tunnistatud 54 Itaalia omavalitsuses, kuid keele kõnelejate täpset arvu ei ole võimalik teada, sest 10 aasta takka toimuvatel rahvaloendustel küsitakse emakeele kohta vaid Lõuna-Tiroolis ja Trentinos.

Lõuna-Tiroolis on ladiini keel ametlikult tunnustatud, seda õpetatakse koolides ja kasutatakse omavalitsuses nii kirjas kui ka kõnes. Ladiini Keele Planeerimisamet on töötanud välja standardse kirjakeele (Ladin Dolomitan), kuid see pole keele kõnelejate seas populaarne.

Val di Nonis kõneldavat noni keelt või murret ja Val di Soles kõneldavat solandro keelt või murret on peetud ladiini murreteks.

Josef Anton Vian, ladiini grammatika autor

Sisukord

Ajalugu
Tänapäev
Keelenäiteid
- Issameie
- Käibefraase
- Arvud ladiini keeles

Fonoloogia
Viited
Kirjandus
Välislingid

Ajalugu

Nagu teisedki retoromaani keeled, arenes ladiini keel välja vulgaarladina keele põhjal. Kirjalike mälestiste vähesuse tõttu on ladiini keele sünniaega raske määratleda. 1864. aastal avaldas preester Josef Anton Vian anonüümselt esimese ladiini keele Gherdëina murde grammatika. 19.-20. sajandi Itaalia rahvuslased pidasid ladiini keelt itaalia keele murdeks, kuid selle määratlusega mitmed tänapäeva keeleteadlased ei nõustu. Keele seisundit halvendas Benito Mussolini valitsusajal algatatud italiseerimiskampaania, mille käigus muuhulgas italiseeriti senised ladiinikeelsed kohanimed. Teisele maailmasõjale 1946. aastal järgnenud Gruber-De Gasperi lepingus sätestasid Austria ja Itaalia Trentino ja Lõuna-Tirooli autonoomia, kuid ei näinud ette meetmeid ladiini keele kaitseks. Osaline ametliku keele staatus anti ladiini keelele alles Lõuna-Tirooli teise autonoomiastatuudiga 1972. aastal.

Kolmkeelne teeviit ladiini, saksa ja itaalia keeles Val Gardenas

Tänapäev

Ladiini keelt tunnustatakse ametlikult Trentino ja Lõuna-Tirooli provintsides nii provintside kui ka üleriigiliste õigusaktidega. 1991. aastal ühines Itaalia Euroopa regionaal- ja vähemuskeelte hartaga, kuid pole seda tänini ratifitseerinud. Harta kutsub üles austama vähemuste õigusi ning kaitsma ja edendama vähemuskeeli, mille hulka kuulub ka ladiini keel. 1990. aastatest alates on Itaalia parlament ja provintside esindusorganid kehtestanud meetmeid ladiini keele ja kultuuri kaitseks, sel otstarbel loodi ka ladiini keele arendamise amet. Tänavasildid on muudetud kakskeelseteks ja koolides õpetatakse ladiini keelt.

1999. aastal vastu võetud ajalooliste vähemuskeelte kaitsestandardite seaduse nr 482 alusel on ladiini keel tunnistatud kaitstavaks keeleks ka Veneto regiooni Belluno provintsis, ent Lõuna-Tirooli ja Trentinoga võrreldes on reaalsed kaitsemeetmed sisuliselt olematud. 2007. aasta oktoobris korraldatud rahvaküsitlusel hääletasid Cortina d'Ampezzo elanikud ülekaalukalt selle poolt, et minna Veneto regioonist tagasi Lõuna-Tirooli alla, kuid tänini pole haldusreform teoks saanud.

Trentino ja Lõuna-Tirooli provintsides on ladiinide poliitiline esindatus tagatud esindusnormidega. Lõuna-Tiroolis rajati 1970. aastatel ka "etniliste proportsioonide" süsteem avalikus teenistuses, milles potentsiaalsed töökohad jagatakse vastavalt 10 aasta takka toimuva rahvaloenduse tulemustele keelerühmade järgi

Keelenäiteid

Issameie

Meieisapalve algus ladiini kirjakeeles, ladina ja itaalia keeles, teistes romaani keeltes ja inglise keeles.

Ladiini keel	Ladina keel	Itaalia keel	Ladiini lågeri murre	Hispaania keel	Portugali keel
Pere nost, che t'ies en ciel, al sie santifiché ti inom, al vegne ti regn, sia fata tia volonté, coche en ciel enscì en tera.	Pater noster, qui es in caelis: sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua, sicut in caelo, et in terra.	Padre nostro che sei nei cieli, sia santificato il tuo Nome, venga il tuo Regno, sia fatta la tua Volontà come in cielo così in terra.	Pare noss qe ses ntej cjej, l sia santificà'l to nom, l vegna'l to rejgn, sia faata la to volontà lijstös ntèra e ntel cjel.	Padre nuestro que estás en los cielos, santificado sea tu Nombre, venga tu Reino, hágase tu Voluntad así en la tierra como en el cielo.	Pai nosso, que estai no céu, Santificado seja Vosso nome, Venha a nós o Voss reino, Seja feita a su vontade Assim na terra com no céu.

Käibefraase

Eesti	Itaalia	Gherdëina murre	Fassa oru murre	Zoldo murre	Alleghe murre	Noni keel	Solandro keel	Lågeri murre
Mis su nimi on?	Come ti chiami?	Co es'a inuem?	Co èste pa inom?	Ke asto gnóm?	kome te ciameto?	Come te clames po? (Che gias nom po?)	Che jas nòm po?	Come te cjames tive/po?
Kui vana sa oled?	Quanti anni hai?	Tan d'ani es'a?	Cotenc egn èste pa?	Quainch agn asto?	Kotanc agn asto?	Canti ani gias po?	Cuanti àni gh'às/jas po?	Qanti an' gås tive/po?
Lähen koju.	Vado a casa.	Vede a cësa.	Vae a cèsa.	Vade a casa.	Vade a ciesa.	Von a ciasa.	Von a chjasô / casa.	Vonn / Vago a maſon / ca'
Elan Trentos.	Vivo a Trento.	Stei a Trent.	Stae ja Trent.	Staghe a Trento.	Stae a Trient.	Ston a Trent	Ston a Trent	Stonn / Vivi a Treant
Kus sa elad?	Dove abiti?	Ulà stessa?	Olà stèste pa?	An do stasto?	Ulà stasto?	En do abites?	Ndo abites po?	Ndo abites tive/po?

Arvud ladiini keeles

Badiot

- 1: un
- 2: dui
- 3: trëi
- 4: cater
- 5: cinch
- 6: sis
- 7: set
- 8: ot
- 9: nü
- 10: diesc
- 11: önesc
- 12: dodesc
- 13: trëdesc
- 14: catordesc
- 15: chinesc
- 16: sëdesc
- 17: dejesset
- 18: dejedot
- 19: dejenü
- 20: vint

Fashan

- 1: un
- 2: doi
- 3: trei
- 4: cater
- 5: cinch
- 6: sie
- 7: set
- 8: ot
- 9: nef
- 10: diesc
- 11: unesc
- 12: doudesc
- 13: tredesc
- 14: catordesc
- 15: chinesc
- 16: sèidesc
- 17: dejessèt
- 18: desdot
- 19: desnef
- 20: vint

Gherdëina

- 1: un
- 2: doi
- 3: trëi
- 4: cater
- 5: cinch
- 6: sies
- 7: set
- 8: ot
- 9: nuef
- 10: diesc
- 11: undesc
- 12: dodesc
- 13: trëdesc
- 14: catordesc
- 15: chindesc
- 16: sëidesc
- 17: dejesset
- 18: dejedot
- 19: dejenuef
- 20: vint

Fodom ja Rocchesàn

- 1: un
- 2: doi
- 3: trei
- 4: cater
- 5: cinc

Zoldan ja Agordìn

- 1: un
- 2: doi
- 3: trei
- 4: quatre
- 6: siei
- 7: set
- 8: ot
- 9: nuof
- 11: undes
- 12: dodes
- 13: tredes
- 14: catordes
- 16: sedes
- 17: didiset
- 18: disdot
- 19: disnuof

- 5: zinc
- 10: dies
- 15: chindes
- 20: vint

Noni keel

- 1: un
- 2: doi
- 3: trei
- 4: cater
- 5: zinć
- 6: siei
- 7: set
- 8: ot
- 9: nueu
- 10: dies
- 11: undes
- 12: dodes
- 13: tredes
- 14: catordes
- 15: chindes
- 16: sedes
- 17: desesset
- 18: desdot
- 19: desnueu
- 20: vinti

Solàndro/Solànder

- 1: un
- 2: dói
- 3: tréi
- 4: quàtro/quàter
- 5: cinch
- 6: séi
- 7: sèt
- 8: òt
- 9: nöf
- 10: dés
- 11: ùndes
- 12: dòdes
- 13: trédes
- 14: quatòrdes
- 15: quìndes
- 16: sédes
- 17: desesèt
- 18: desdòt
- 19: desnöf
- 20: vinti/vénti

Låger

- 1: unn
- 2: dói
- 3: träj
- 4: quàtro/quàter
- 5: ʒinque
- 6: säj
- 7: sätö
- 8: òt
- 9: noovö
- 10: désö
- 11: ùndes
- 12: dódes
- 13: trödes
- 14: quatòrdes
- 15: quìndes
- 16: sédes
- 17: desesèt
- 18: desdòt
- 19: desnoovö
- 20: vinti

Fonoloogia

Konsonantfoneemid[1]

		Labiaal	Dentaal/ Alveolaar	Palataal	Velaar	Glotaal
Nasaal		Mall:IPA link	Mall:IPA link	Mall:IPA link	Mall:IPA link	
Plosiiv	helitu	Mall:IPA link	Mall:IPA link		Mall:IPA link	
	heliline	Mall:IPA link	Mall:IPA link		Mall:IPA link	
Afrikaat	helitu		Mall:IPA link	Mall:IPA link		
	heliline			Mall:IPA link		
Frikatiiv	helitu	Mall:IPA link	Mall:IPA link	Mall:IPA link		Mall:IPA link
	heliline	Mall:IPA link	Mall:IPA link	Mall:IPA link		
Tremulant			Mall:IPA link			
Approksimant			Mall:IPA link			

- /m, p, b/ on bilabiaalid, /f, v/ labiodentaalid.

Vokaalfoneemid[1]

	Eesvokaal	Keskvokaal	Tagavokaal
Kinnine	Mall:IPA link		Mall:IPA link
Kinnine keskvokaal	Mall:IPA link		Mall:IPA link
Lahtine keskvokaal	Mall:IPA link		Mall:IPA link
Lahtine		Mall:IPA link	

/ʒ/ (kirjas *ë*, nt sõnas *Urtijëi* – häälduse) esineb mõnes murdes, kuid mitte ladiini kirjakeeles.

Viited

1. *Gramatica dl Ladin Standard*, Servisc de Planificazion y Elaborazion dl Lingaz Ladin, 2001, ISBN 88-8171-029-3 "Archived copy" (https://web.archive.org/web/20110514122102/http://www.spell-termles.ladinia.net/documents/gramatica_LS_2001.pdf). Originaali (http://www.spell-termles.ladinia.net/documents/gramatica_LS_2001.pdf) arhiivikoopia seisuga 14.05.2011. Vaadatud 14.05.2011.

Kirjandus

- Rut Bernardi, *Curs de gherdëina – Trëdesc lezions per mparé la rujeneda de Gherdëina/Dreizehn Lektionen zur Erlernung der grödnerischen Sprache*. St. Martin in Thurn: Istitut Ladin Micurà de Rü, 1999, ISBN 88-8171-012-9

- Vittorio Dell'Aquila und Gabriele Iannàccaro, *Survey Ladins: Usi linguistici nelle Valli Ladine* (https://www.academia.edu/1621339/Servey_Ladins._Usi_linguistici_nelle_valli_ladine). Trient: Autonome Region Trentino-Südtirol, 2006, ISBN 88-86053-69-X
- Marco Forni: *Wörterbuch Deutsch–Grödner-Ladinisch. Vocabuler tudësch–ladin de Gherdëina*. Istitut Ladin Micurà de Rü, St. Martin in Thurn 2002, ISBN 88-8171-033-1
- Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt, eds., *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*, 12 vols. Tübingen: Niemeyer, 1988–2005; vol. 3: *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zur Gegenwart. Rumänisch, Dalmatisch / Istroromanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch*, 1989.
- Theodor Gartner, *Ladinische Wörter aus den Dolomitentälern*. Halle: Niemeyer, 1913 (veebis (http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k248743))
- Maria Giacin Chiades, ed., *Lingua e cultura ladina*. Treviso: Canova, 2004, ISBN 88-8409-123-3 ([1] (http://www.gbv.de/dms/casalini/05/0507178X.pdf))
- Constanze Kindel, “Ladinisch für Anfänger”, *Die Zeit* 4 (2006) (veebis (http://www.zeit.de/2006/04/Gadertal_2fS_9fdtirol))
- Heinrich Schmid, *Wegleitung für den Aufbau einer gemeinsamen Schriftsprache der Dolomitenladiner*. St. Martin in Thurn: Istitut Cultural Ladin Micurà de Rü & San Giovanni: Istitut Cultural Ladin Majon di Fascegn, 1994 (veebis (http://www.spell-termles.ladinia.net/documents/wegleitung_schmid.pdf))
- Giampaolo Salvo, “Ladin”, in *The Oxford Guide to the Romance Languages*, eds. Adam Ledgeway & Martin Maiden. Oxford: Oxford University Press, 2016, pp. 154–68.
- Servisc de Planificazion y Elaborazion dl Lingaz Ladin (SPELL), *Gramatica dl Ladin Standard*. St. Martin in Thurn, Istitut Cultural Ladin Micurà de Rü, 2001, ISBN 88-8171-029-3 (https://web.archive.org/web/20110514122102/http://www.spell-termles.ladinia.net/documents/gramatica_LS_2001.pdf veebis)

Välislingid

Pildid, videod ja helifailid Commonsis: **Ladiini keel (https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Ladin_language?uselang=et)**

- Ladiini keele arendusamet (http://www.spell-termles.ladinia.net/en.html)
- Rai Ladinia (http://www.raibz.rai.it/la/index.php) – uudised telejaamalt Rai Sender Bozen.
- Noeles.info (http://www.noeles.info) – uudisteportaal
- Weekly Paper (http://www.lauscdiladins.com) – *La Usc Di Ladins* ("Ladiinide hääl").
- Ladinienatlas ALD-I (http://dialectometry.com/ald/)
- Linguistic Atlas of Dolomitic Ladinian and neighbouring Dialects – Speaking Linguistic Atlas (http://ald.sbg.ac.at/ald/ald-i/)
- Grzega, Joachim, Ku-eichstaett.de (http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/MEWD.pdf), *Materialien zu einem etymologischen Wörterbuch des Dolomitenladinischen (MEWD)*, Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt (KU) 2005.
- Itaalia-Fassano ladiini sõnaraamat (http://dilf2.ladintal.it/)
- Itaalia-Cadorino ladiini sõnaraamat (http://www.istitutoladino.it/index.php?option=com_content&view=article&id=45)
- Itaalia-Cadorino ladiini sõnaraamat (http://ladin-cadorin.blogspot.com/2007/09/glossario-italiano-ladino-venas.html)
- Itaalia-Gardenese ladiini sõnaraamat (http://dizionario-italiano-gardenese.ladinternet.it/)
- Itaalia-Badiotto ladiini sõnaraamat (http://www.micura.it/en/8-news/355-dizionar-online)
- Itaalia-Gardenese ladiini sõnaraamat (http://www.micura.it/en/dictionaries/gh/dl)
- Saksa-Badiotto ladiini sõnaraamat (http://www.micura.it/en/dictionaries/vb/dl)
- Ladiini põhisõnavara (http://starling.rinet.ru/cgi-bin/response.cgi?root=new100&morpho=0&basename=new100\ier\rom&first=0), Global Lexicostatistical Database
- Keelerühma kuuluvuse deklaratsioonid Lõuna-Tiroolis 2001. aasta rahvaloenduse põhjal (http://www.provincia.bz.it/ASTAT/downloads/mit17_02.pdf)

Pärit leheküljelt "https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Ladiini_keel&oldid=5573451"

Selle lehekülje viimane muutmine: 19:27, 7. märts 2020.

Tekst on kasutatav vastavalt Creative Commonsi litsentsile "Autorile viitamine + jagamine samadel tingimustel"; sellele võivad lisanduda täiendavad tingimused. Täpsemalt vaata Wikimedia kasutamistingimustest.